

BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLAR EŞLİĞİNDE BİR ÖRNEK ŞAHSİYET “AKŞEMSEDDİN”*

Muhammed Ali YILDIZ**

Özet

Bu çalışma Akşemseddin'in tasavvufi bir yönünü vurgulamak amacı ile yazılmıştır. Akşemseddin çok yönlü bir şahsiyettir. Fakat onun en önemli yönü olan sufi kişiliği çok az bilinmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Akşemseddin, tasavvufi beş kavram çerçevesinde tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu kavramlar tasavvufi haller ve tasavvufi makamlar ile ilgilidir. Akşemseddin'in tasavvufi görüşleri, fena-beka, aşk-muhabbet, ihsan, vecd ve tevazu kavramları eşliğinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akşemseddin, Tasavvuf, Fena, Beka, Aşk, İhsan, Vecd, Tevazu

AKŞEMSEDDIN, AN EXEMPLARY PERSONALITY IN THE LIGHT SOME OF MYSTICAL NOTIONS

Abstract

This work has been written in order to reveal the mystical aspect of Akşemseddin. Akşemseddin is a sophisticated personality. But his sufistic aspect is less well known. Therefore Akşemseddin is identified within five mystical notions in this work. These notions are about mystical situations and positions. In this work, Akşemseddin's views are dealt accompanied with the notions mortal-eternal, love-fondness, beneficence, ecstasy and submission.

Anahtar Kelimeler: Akşemseddin, Sufism, Mortal, Eternal, Love, Fondness, Beneficence, Ecstasy and Submission.

Giriş

Akşemseddin, tasavvufi yönü çok baskın olmasına rağmen daha çok İstanbul'un fethindeki rolü ile tanınmış bir mutasavvıftır. Akşemseddin'i Akşemseddin yapan asıl unsur onun tasavvufi şahsiyetidir. Tasavvuf yoluna girmezden evvelki ismi olan Mehmet bin Hamza neredeyse hiçbir kimse tarafından bilinmemektedir. Bu nedenle Akşemseddin'i Akşemseddin yapan asıl yönü olan tasavvufi yönü kuşkusuz gün yüzüne çıkarılmalı ve önemli bir rol model şahsiyet olarak her yönü ile nesillerimize tanıtılmalıdır. Bu sebeple bu çalışmamızda Akşemseddin'in tasavvufi kavramlar içinde yer alan haller ve makamlar başlığı altındaki bazı kavramlar çerçevesinde görüş ve düşüncelerini ele almanın önemli olduğu kanaatine vardık. Bu sebeple böyle bir çalışmaya karar verdik. Bu çalışmada, Akşemseddin'in haller ve makamlar ile ilgili beş tasavvufi kavram çerçevesinde görüş ve düşüncelerini ele almadan önce onun hayatını kısaca ele almaya gayret ettik. Daha sonra ise tasavvufi istilahlarda yer alan haller ve makamlarla ilgili beş kavram çerçevesinde Akşemseddin'in eserlerine dayanarak tasavvufi görüş ve düşüncelerine yer verdik. Çalışmamızda Akşemseddin'in tasavvufi görüşlerinin bir bölümünü oluşturan haller ve

* Bu çalışma, "Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan" başlıklı doktora tezimizden faydalanmak suretiyle oluşturulmuştur. Bu konuda daha geniş malumat için bkz. Yıldız, Muhammed Ali, "Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan", Kalem Neşriyat, Ankara, 2017.

** Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf ABD Öğretim Üyesi, alimyildiz@bartin.edu.tr.

makamlar başlığı altında sırası ile fena ve beka, muhabbet (aşk), vecd, tevazu ve ihsan kavramları ele alınmaktadır. Gayret bizden tevfik Allah’tandır.

Akşemseddin Mehmet Bin Hamza (h. 863/ö.1459)

Akşemseddin Mehmet Bin Hamza, Şam’da h.792/m.1389–1390 yılında doğmuştur.¹ Akşemseddin’in Şam’dan Anadolu’ya geliş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Akşemseddin’in hayatının en önemli kırılma noktası şüphesiz Hacı Bayram Veli (ö.833/1430) ile tanışması ve onun müridi olmasıdır. Akşemseddin, Zeyniyye Tarikatının kurucusu Zeynuddin Hâfî’ye (ö.838/1435) intisap için yolculuğa çıkmış fakat yolda gördüğü bir rüya neticesinde kararından vazgeçerek Hacı Bayram’a intisap etmek ve ona mürid olmak için geri dönmüştür.² Hacı Bayram, Akşemseddin’i sıkı bir riyazete ve disipline sokmuştur. Akşemseddin, mücadele³ sayesinde nefsin terbiye etmiştir.⁴ Akşemseddin’in İstanbul’un fâtihi Fâtiht Sultan Mehmet’le tanışması Hacı Bayram vasıtasıyla olmuştur.⁵ Akşemseddin İstanbul’un fethi esnasında büyük fayda göstermiştir. Akşemseddin’in vefat tarihi h.863/m.1459 senesidir.⁶ Kabri de Göynük’te kendi yaptırdığı mescidin yanı başındadır.

Haller ve makamlar

1) Fena-bekâ

Fenâ Arapça bir kelimedir. Fânî olmak, yok olmak, ölmek, kulun kendi iradesine göre değil, Allah’ın iradesine göre hareket etmesi, hiçlik, ölüm gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Fenâ, kulun haz ve arzularını kaybetmesi, nesnelere sūfînin gözünden silinmesi, içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olduğu için eşyadan da fânî olması manasına gelmektedir.⁸ Fenâ genellikle bir şeyden geri durmak, o şeyi unutmak ve o şeyin bilincinde olmamak anlamında kullanılırken Bekâ ise, bir şeyle birlikte veya onun içinde yaşamak anlamında kullanılmaktadır.⁹ Tasavvufî anlayışta fenâ; nefsin kötü sıfatlarının yok olması, meydana gelen hâle teslim olmak veya ona engel olmaya çalışmamak ve kulun fiillerinde, kendisinin Allah ile kaim olduğunu idrak ederek

¹Emir Hüseyin, Enisî, Menakıb-ı Akşeyh, Ankara, Tarihsiz, Milli Kütüphane, İbni Sina Ktp, No: A. 217/14, Vrk. 2b.

²Akşemseddin, o sırada Hacı Bayram Veli’yi Çubuk ovasında müridleriyle birlikte burçak imcesi yaparken görür. Akşemseddin orada hiç itibar görmez. Ancak, fazla beklemeden hemen dervişlerin arasına katılarak onlarla beraber çalışmaya koyulur. Öğle vakti mola verilir. Sofralar kurulur. Teknelerle yoğurtlar ve buğday çorbası getirilir. Bölük bölük sofralara dağıtılır. Hatta köpekler için de yemek hazırlatılır. Kimse Akşemseddin’e buyur diye herhangi bir iltifat göstermez. Yemek başlar, Akşemseddin de boynunu bükerek, köpeklerin yanına gidip onlarla birlikte yemeğe hazırlanır. Tam elini yemeğe uzatırken, Hacı Bayram Veli ona; “Hay köse bizi yaktın!” diye seslenerek sofrasına davet eder. Hacı Bayram, yapılan bu muameleyi ona şöyle açıklar. “Zincirle zorla gelen misafirin ağırlanması böyle olur.” Enisî, Vrk. 3b- 4a.

³Hasan Kâmil Yılmaz, “Kur’an-ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf, Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf”, Seha Neşriyat, İstanbul, 1972, s.34.

⁴Akşemseddin günde bir kaşık sirke ile idare ederdi. Çelik, a.g.e, s. 32-33. Akşemseddin Şeyhi Hacı Bayram’dan riyazâtını artırması talebinde bulununca Şeyhi O’na; “Ey köse nice bir riyâzat eylersün, âkibet nûr olursun” diye cevap verdi. Enisî, Vrk. 4-b. Akşemseddin kısa zamanda Şeyhinin en çalışkan ve en gözde müridlerinden biri haline geldi. Akşemseddin’in bu başarısını kıskanan müridlere Hacı Bayram’ın şu cevabı çok dikkat çekicidir; “Bu bir zeyrek(Anlayışlı, zeki)kösedir. Her ne gördü duydu ise, inandı sonra hikmetini kendi anladı. Fakat yanımda kırk yıldan beri hizmet eden bu talebeler hemen gördüklerinin ve duyduklarının aslını ve hikmetini sorarlar O’na kısa bir zamanda hilâfet verişimin nedeni budur.” Şerafeddin, Gölcük, “Akşemseddin Mehmed Bin Hamza”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7, Yıl:1997, ss.11-16.

⁵Ahmet Akgündüz – Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.70.

⁶Ayvansarâyî, Vefâyât-ı Meşâyih, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, No: 2464. İstanbul, 1375, Vrk. 3a; Mehmed Şâkir, Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhîr-i İslâmîyye, İstanbul Üniv. Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, No: 5040, İstanbul, 1310, s. 396.

⁷Abdül-Münim el-Hıfî, Mevsûatü’s-Sûfiyye, Mektebetü Medbûlî, 1. Baskı, Kahire 2003, s. 905-906.

⁸İsa, Çelik, Vuslata Davet, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 46-47.

⁹Abdulhak, Ensârî, Şeriat ve Tasavvuf, Çeviren Yusuf Yazar, Rehber Yayınları, Ank, 1991, s.55.

kendini görmekten fânî olmasıdır.¹⁰ Bekâ ise bâki kalmak, varolmak, yaşamak, son bulmamak, yok olmamak, devamlı olmak, kötü huyların yerine iyilerinin gelmesi, Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla kulun süslenmesi, fenâ olunan varlıkla birlikte veya onda yaşamak gibi manalara gelmektedir¹¹ diye tarif etmiştir. Fenâ ve bekâyı, kötü huyların ve davranışların yok olması, yerlerini güzel huyların ve iyi davranışların alması şeklinde tarif edebiliriz. Kulun kendi nefsânî sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkması fenâ, Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi bekâdır. Nefsinden fânî olan Hak ile bâkî olduğu gibi, Allah'ta fânî olan da Allah ile bâkî olur.¹² Kuşerî'ye göre, mutasavvıflar fena sözü ile kötü davranışların yok olmasını, bekâ ile de iyi davranışların kişide kalmasını kastederler.¹³

Akşemseddin *Defu Metâini's-Sufiyye* adlı eserinde Ebû Sâid Harraz'ın (ö. H. 277/m.890?) fena ve bekâ ile ilgili şu ifadelerine yer vermektedir. "Ebû Sâid Harraz der ki; fenâ Allah Teâlâ'da yok olmak, bekâ ise Allah Teâlâ ile birlikte yeniden ortaya çıkmaktır." Akşemseddin insan-ı kâmil olmanın yolunun Allah'ta yok olma ve O'na ulaşmadan geçtiğini savunur. Bu hususla ilgili velilerin makamlarını anlattığı eserinin fena makamı bölümünde şu ifadelere yer vermektedir; "*Makam-ı fena oldurkim; velî olan kişi, cümle berzahı katetmiş ola. Ol makamda velî, Resul Hazretinin (s.) mübarek ruhuna nazar ider, ruhtan zata müşahede ve nazar eder. Resul Hazretinin ruhu Hakk Teâlâ'nın zatına âyine düşmüştür. Ruh-ı Muhammedî'den zata nazar eder, fenâ bulur. Ol derya-yı tahkikde mahvolur. Kendi özünden geçer fena bulur. Ol vakit insan-ı kamil olur. Ömrü oldukça seyr eder. Evvelî ve âhiri yokdur. Bu ol makamdur kim; yetmiş bin yıllık tecelli, bir nefesde evliyanın vücudundan sâdir olur. Ol makamda karar ve sukun yoktur. Velî bu makamda mürşid-i kâmil olur.*"¹⁴

2) İhsan

İhsan lügat anlamı olarak; korku, denetlemek, gözetlemek, kontrol etmek, devamlı olarak gayeyi düşünmek, iffetli olmak korunmak anlamına gelen Arapça bir kelimedir.¹⁵ Tasavvufta terim olarak; her ne kadar görmese de, sanki Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmektir veya devamlı surette kalb ile Allah'a bakmaktır. Kulun sürekli olarak Rabb'ının bütün hallerini bildiğinin şuuruna sahip olmasıdır. Allah'tan feyz beklemektir.¹⁶ Başka bir ifadeyle ihsan, huzur-ı Hakta olmanın şuuruna sahip olarak kulluk görevini yerine getirmektir.¹⁷ İhsan konusu ile ilgili meşhur Cibril hadisi ihsan derecesinin en üst makam olduğunu işaret etmektedir.¹⁸ Kuşerî, Allah Resulünün: "*Sanki onu görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir.*" Buyurmasında mürakabe haline işaret vardır. Çünkü

¹⁰Mustafa, Kara, "Fenâ", TDVİA, İstanbul 1995, c.XII, ss.333-5; Demirci, Mehmet, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkıyye'si", İlmî Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf, Ankara 2003, y.4, sy. 10, s. 32.

¹¹Abdulhak, Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yayınları, Ankara, 1991, s. 55.

¹²İbn Arabî, *Fenâ Risalesi*, Ter: Mahmut Kanık, İz Yayınları, İstanbul 2006, ss. 35-7.

¹³Abdulkerim, Kuşeyri, *Risâle*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1966, s. 156.

¹⁴Akşemseddin, *Makamat-ı Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, No:2598, Tarihsiz (El Yazması Eser), Vrk. 181a.

¹⁵Abdulkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s.284.

¹⁶Ethem, Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara, 1997, s. 299.

¹⁷Süleyman, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 241.

¹⁸Cibril Hadisi olarak da bildiğimiz hadis hadis şu şekildedir; "*Bir kere Cebraîl bir adam kılığında Hz. Peygamber(s.)'e geldi ve; Ya Muhammed(s.)! İman nedir? diye sordu. Resulullah şöyle buyurdu: İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır. Adam; Doğru söyledin diye cevap verdi. Adam yine sordu bize islamın ne olduğunu bildir. Resulullah cevap verdi; İslam, namaz kılman, zekat vermen, ramazan orucunu tutman, Kabe'yi haccetmendir. Adam: Doğru söyledin, diye cevap verdi ve ilave etti; İhsanın ne olduğunu bize haber ver. Resulullah şöyle buyudu: İhsan, Allah'a sanki onu görüyormuş gibi ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu göremiyorsan da, o seni görüyor. Adam yine: Doğru söyledin, diye cevap verdi.*"Buhari, İman, 38; Müslim, İman, 1.

mürakabe “kulun Hakk Teâlâ'nın her halükarda kendisini denetlemekte olduğunu bilmesidir.” Bu bilginin sürekli olması kul tarafından Rabbine olan bir mürakabedir, demektir.¹⁹ Kur'an'ı Kerim'in “*O (Allah) nerede olursanız olun sizinledir.*”²⁰ ayeti de Cibril hadisinin çerçevelediği manayı kuvvetlendirmektedir. Veliyullah Dehlevî'ye göre; ihsan, Allah'la beraberlik cümlesindedir.²¹ Dehlevî Kur'an'ı Kerim'deki şu ayetin bu manayı desteklediğini savunmaktadır. “*Sen herhangi bir işe başlamayadur, onun hakkında Kur'an'dan bir şey okumayadur ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki onun içine daldığınız vakit biz başınızda şahid olmayalım. Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey rabbinden uzak ve gizli kalmaz.*”²² İhsan bir makamdır. Bu makamda kul, Hakk'ın isim ve sıfatlarını düşünme durumundadır. İbadet yapıyorken sürekli Allah'ı görüyormuş gibi düşünmesi ve Allah'ı hemen önünde hissetmesidir. Bunun en düşük derecesi, Allah'ın kendisini gördüğünü düşünmektir. Bu murakabenin ilk derecesidir. Bunun tahakkuku için yedi şeye ihtiyaç vardır; Tövbe, Allah'a şükretmek, zühd, tevekkül, işleri Allah'a havale etmek, rıza ve ihlas.²³

Akşemseddin meşhur ihsan kavramına daha geniş bir izah getirerek bu kavramı iki makamda, ya da başka bir ifadeyle iki farklı mertebede ele almaya çalışmıştır. ²⁴ İhsan makamına Akşemseddin'in getirdiği bu yorum ilginçtir. İhsan mertebesini yüksek ve en yüksek mertebe olarak ikiye ayıran Akşemseddin Cibril hadisi vasıtasıyla hepimizin bildiği ihsan kavramını kulluk planında daha işlevsel ve pratik fayda sağlayıcı bir tarzda genişleterek yorumlamıştır. Akşemseddin'in ifadelerine göre, kişinin her an kendini Allah'ın gördüğünü bilerek ve düşünerek yaşaması yüksek bir mertebedir. Fakat bu makamın daha ileri bir mertebesi daha vardır ki o da kişinin her an Allah'ı ve yüceliğini görüyormuş gibi yaşamasıdır. Bu makamdaki kişi öyle bir hal içine girer ki çevresindekileri görmez olur. Bir başka ifadeyle çevresinde gördüğü her şey ona Allah'ı hatırlatır. Gördüğü her nesnede Hakk Teâlâ'yı müşahede eder. Yaptığı her hal ve davranış çok samimi, çok içten ve karşılıksız olur. İşte bu makam ihsan makamının en yüksek mertebesidir. Akşemseddin, ihsanın iki türlü olduğunu vurguladıktan sonra, bu farklılığın temelinde iman derecelerinin farklılığı olduğunu söylemektedir.²⁵ Kişinin iman derecesine göre ihsan makamı belirlenmektedir.

3) Muhabbet (Aşk)

Muhabbet, lügatte, sevilen şeye karşı duyulan meyil, sevgi, aşk, alaka, dostluk, gibi manalara gelmektedir.²⁶ Hub, katıksız sevgi, aşk ve muhabbettir. Aynı kökten gelen habbetü'l-kalb kalbin ortasındaki kara sevda olarak isimlendirilirken, habîb de sevgili ve arkadaş demektir.²⁷

¹⁹Kuşeyrî, s.285.

²⁰Hadid, 57/ 4.

²¹Dehlevî, Şah Veliyullah, *Huccetullah el- Bâliğâ*, Kahire, Trs, c.1, s. 591.

²²Yunus, 10/61; Benzer bir ayet için bkz. Mücadele, 58/7

²³Cebecioglu, s. 299.

²⁴Akşemseddin, *Risaletü'n Nuriye*, Süleymaniye Kütüphanesi, No: 2408, İstanbul, Tarihsiz (El Yazması Eser), Vrk. 137b-138a. Akşemseddin'in bu konudaki orijinal ifadeleri; “*İhsan iki türlüdür. Bir türlü; yüksektir ve bir türlü yükserektir. İhsanın yüksek olan türlü; kulun ihlâs bir mertebeye erişmesidir ki ol mertebede kul şöyle amel eyliye ki Allah Teâlâ anı görür gibi. Dahi cemi ayıplarına muttali olur gibi. Bu mertebeli kişi günaha meyl eylemez, dahi tatta kâhil olmaz. İhsanın yükserek mertebesi; kulun bir makama erişmesidir ki kul ol makamdan ol mertebe de amellerini kendi, Allah'ı ve ululuğunu görür gibi eyleye. Pes ol kişi zahirinde şöyle edebli ola ki fikrine hiç özge nesne getürmeye. Edeblenmek gayretiyle edeblene.*”

²⁵Akşemseddin, *Def-u Metaini's Sûfiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, No: 4092, İstanbul, Tarihsiz (El Yazması Eser), Vrk. 104b.

²⁶Abdü'l-Münim el-Hifnî, *Mevsûatü's-Sûfiyye*, Mektebetü Medbûlî, 1. Baskı, Kahire 2003, s. 713-714.

²⁷Kuşeyrî, *Risale*, s. 320; Ateş, *İslam Tasavvufu*, s. 417.

Kur’ân’da muhabbetle ilgili önemli bir kavram olarak “meveddet” kelimesi kullanılmakta olup, bu kelimeden türeyen “çok sevilen” ya da “kendisine yönelene muhabbet eden” mânalarına gelen “El-Vedûd” bir isim olarak Kur’ân-ı Kerim’de Allah’a nispet edilmiştir.²⁸ Muhabbetin mahiyetine yönelik yapılan tanımların yetersizliğine işaret edenler hakikatte muhabbetin tarif edilemeyeceğini ve bu sebeple onun en iyi tanımının yine “muhabbet” olduğunu ifade ederler. Ona göre, yapılan tanımlar muhabbetin mahiyetinden çok, sebepleri, gerekleri, alâmetleri, neticeleri ve hükümleri hakkında bir takım bilgilerden ibarettir.²⁹

Akşemseddin de neredeyse bütün şiirlerinde aşk ve muhabbeti kullanmaktadır. Akşemseddin’e göre ise aşk, muhabbet sâliki Hakk’a götüren bir yoldur. İnsan yalnızca aşk yolu ile ilâhi iradenin tamamı ile hâkimiyeti altına girebilir. Akşemseddin bir eserinde aşkın başlangıcını şu şekilde anlatmaktadır. “ *Allah’ta helak olmayı istemenin aşkın eseri olduğunu bilirsen, bil ki aşkın başlangıcı nefis için sevgili talep etmek sonra nefsi harcamak, ikiliği unutmak ve vahdâniyette fenâ bulmaktır.*”³⁰ Akşemseddin’in tasavvuf anlayışının merkezinde aşk vardır. Aşksız bir sûfinin başarılı olması söz konusu değildir. Aşksız Allah’a ulaşmak Akşemseddin’e göre imkânsızdır. Âlemin sırlarına vâkıf olmak için aşk gerekmektedir. Akıl ile bu sırları kavramak mümkün değildir. İlâhi aşkı inkâr eden kişinin ilâhi sırlara vâkıf olması beklenemez. Akşemseddin’e göre kul ilâhi aşkın derdini çekmeli o derdinin yüreğinde bulunuyor olmasından memnun olmalıdır. Derdinden kaçarsa derdine derman, hastalığına şifâ bulamaz. Kimin kalbi Hakkın derdi ile dertlenmişse, onun derdinin dermanı yine Hakk olacaktır. Hak aşğının herdem gönlü yaralı, gözü de yaşlı olur. Akşemseddin’e göre aşk, Hakk’dan gayri her şeyi dünyayı, âhireti, gönlünden çıkarmalıdır. Sadece Hakk Teâlâ’yı isteyerek sonsuzluğa ulaşabileceğini bilmelidir. Bu aşkın bedeli ise candır. Canını verip aşkı satın almalıdır. Akşemseddin’e göre sûfi cennette takva sahiplerinin makamına ulaşmak istiyorsa her dâim Allah ile beraber olmaya çabalamalıdır. Bunun içinde aşk ve muhabbet ile dünya işlerini terk ederek Allah’a yönelmelidir. Şu beyti bu düşüncesini açık bir şekilde desteklemektedir:

*“Mak’ad-ı sıdk-ı³¹ dilersen olasin Allâh ile
Sen tebettül³² île ana ışk-ı derd-i âhıla”³³*

Akşemseddin aşk konulu bir başka şiirinde aşkı talep etmekte, o aşkın derdi ile derdine derman istemekte şu ifadelerle yer vermektedir.

*“Sâkiyâ³⁴ gel bizi hayrân eylegil
Ben garîbi ışka mihmân³⁵ eylegil”³⁶*

(Ey sâki, gel bizi hayran eyle, benim gibi bir garibi aşka misafir eyle)³⁷

²⁸Hûd, 11/90 (Rabbimizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok severdir.); Burûc, 85/14. (O, çok bağışlayandır, çok sevendir.)

²⁹Bu anlamda batılı bir düşünür olan Fromm, sevginin kaynağını tasavvuftan çok farklı bir düzlemde narsisizm de aramıştır. Eric, Fomm, Sevgi ve Şiddetin Kaynağı, Ter: Selçuk Budak, Öteki Yayınları, İstanbul 1994, ss. 63-93.

³⁰Akşemseddin, Vrk. 116a.

³¹Mak’ad-ı Sıdk: Takva sahiplerinin cennette buluşacakları makam

³²Tebettül: Dünya işlerinden el çekerek Allah’a yönelmek

³³Akşemseddin, Eş’âr -Şiirleri-, Ankara Milli Kütüphane, Fahri Bilge Kitaplığı, No: 442, Vrk. 55b.

³⁴Sâkiyâ: Ey sâki, Tasavvufî ıstılahta Allah olarak ta kullanılmaktadır. Eraslan, *a.g.e*, s. 77.

³⁵Mihmân: Misafir

³⁶Akşemseddin, *Şiirleri*, Vrk. 69a.

³⁷Eraslan, Kemal “Akşemseddin’in Dinî Tasavvufî Şiirleri”, Türk Dili Edebiyat Dergisi, C. XLVIII. Ankara, 1984, s.413.

"Derd-i yâri cân içinde saklaram

Ol kadar kim derde dermân eylegil"³⁸

(Sevgilinin derdini can içinde saklamaktayım, derdimin canımın içinde olduğu şekilde derdimi derdime dermân eyle)³⁹

"İşk-ı ma'sûk gönlümü yağmâladi

Gel benim karşıma cevân eylegil"⁴⁰

(Sevgilinin aşkı gönlümü dağlamıştır, gel sen benim karşımda dolaş)⁴¹

"Bilmezem ma'suk ben mi yohsa sen

Gel benim müşkilüm âsan⁴² eylegil"⁴³

(Sevilen sen misin yoksa ben miyim bilmemekteyim, gel benim bu sıkıntımı çözüme kavuştur.)⁴⁴

"Âşıksan ma'sûka ey Şems eğer

Mâşukun sırrını penhân⁴⁵ eylegil."⁴⁶

(Ey Şems, eğer sen sevgiliye âşıksan, bu sırrını açık etme)⁴⁷

4) Vecd

Vecd, Arapçada bulma, varolma, hâsıl olma anlamında olup, ıstılah olarak ise kulun herhangi bir kastı ve çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden his, ilham, feyz kabilinden şeyler, Hakk'tan gelen mükâşefeler, tecellilerdir.⁴⁸ Sâlikin bulan ve ona hâkim olan her vecd 'vecd-i mülk', sâlikin bulduğu vecd ise 'vecd-i lika' olarak tanımlanır.⁴⁹ Dinî his ve heyecanların üç şekli olup, irade ile vecde gelmeye tevâcüd, iradesiz vecde gelmeye vecd, vecdin en mükemmel şekline vücûd adı verilir. Vecdin zıddı, fakr halidir. Vecd bulmak; fakr, kaybetmek demektir.⁵⁰ Vecd, zikrin tatlılığı hissedildiğinde, ruhun şevkin galebesine tahammülden aciz kalması, bâtının Allah tarafından bir vâride tesadüf edip, o vârid sebebiyle kendisinde huzur ve surûrun ortaya çıkması veya durumun değişmesi olarak da tarif edilebilir. Vecd, sulûkun başlangıcında vukû bulur, vecdi yaşayan kişi telvin⁵¹ ehli olup, bazen nefsin sıfatlarının kaybolması ile bazı kere de bulması ile vecde ulaşır. Vecd ehlinin bir kısmı, vecd sebebiyle raks ederki bu bir noksanlık değildir.⁵² Kur'an-ı Kerim'de vecdi işaret eden birçok âyet olup, bunlardan bazıları şunlardır: "Kur'an'ı dinledikleri zaman Allah'tan korkanların tüyleri ürperir, sonra tenleri ve kalpleri Allah'ın zikrine ısınır."⁵³ "Gerçek mü'minler, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyenlerdir."⁵⁴ "Muhakkak ki, kalbler

³⁸Akşemseddin, *Şiirleri*, Vrk. 69a.

³⁹Eraslan, a.g.m, s.413.

⁴⁰Akşemseddin, *Şiirleri*, Vrk. 69a-69b.

⁴¹Eraslan, a.g.m, s.413.

⁴²Asan Eylemek: Çözmek, kolay kılmak

⁴³Akşemseddin, *Şiirleri*, Vrk. 69b.

⁴⁴Eraslan, a.g.m, s.413.

⁴⁵Penhân: Gizli.

⁴⁶Akşemseddin, *Şiirleri*, Vrk. 69b.

⁴⁷Eraslan, a.g.m, s.413.

⁴⁸Demirel, *a.g.e*, s. 140.

⁴⁹Uludağ, *TTS*, s. 376.

⁵⁰Kelâbazi, *a.g.e*, s.169.

⁵¹Telvin: Bir halden diğer hale geçmeyi veya bir makamdan diğer makama atlamayı ifade eder. Cebecioğlu, *TTDS*. 709.

⁵²Cebecioğlu, *TTDS*, s.694.

⁵³Zümer, 39/23.

ancak Allah'ı zikretmekle tatmin olur."⁵⁵ Kur'an-ı Kerîm okunurken Rasulullah'ın, sahabenin ve tabînin vecde geldiği, bazılarının ağlayıp bayıldığı, bazılarının da öldüğü bildirilmektedir.⁵⁶

Akşemseddin *Risâletü'n-Nuriyye* adlı eserinde vecdin yollarının mürîd tarafından şeyhi aracılığı ile öğrenilebileceğine vurgu yaptıktan sonra vecdin yollarını dört başlık altında toplamaktadır. "*Vecd yolları şudurkim; Az yemek, az uyumak, az karışmak halk arasına ve Allah zikrini çok etmektir*"⁵⁷ Bunlar sırasıyla; az yemek yemek, az uyku uyumak, halkın arasına fazla karışmamak ve Allah'ın adını çok anmaktır. Şeyhi tarafından kendisine söylenen bu sıfatlar, mürîd tarafından dinlendikten sonra, şeyh mürîdine kendi eliyle hırka giydirmek suretiyle, onun kendisine kalben bağlamasını ve itaat etmesini sağlamaktadır. Akşemseddin eserinin ilerleyen bölümlerinde bu hususa daha geniş ve açıklayıcı olarak yer vermektedir. Özellikle vecd ehli olmak için vecd yollarından geçme gayretinde olan mutasavvıfların bu çabaları sonucu neler elde edecekleri ve ne gibi durumlarla karşı karşıya geleceklerini Akşemseddin şu ifadelerle dile getirmektedir. "*Halktan bağıni kesmek, hakikat-i dünya nicedir anı keşfettirir, bildirir. Açlık keşf ettirir ki; şeytan ne surette gelir, vesvesesi nice gelir, uykusuzluk bildirir ki; nefis ne surettedir, nice uydurur hevasına Benî Adem'i. Her kim ki; bu özellikler onda cem'i olsun; değüşür âdemliği, ferîştahlığa ve kulluğu efendiliğe ve gafilliği gönül dirilmesine ve gönül ululuğu, bâtnı zâhire yani, batını zâhir gibi olmağa. Batında görülecek nesne, zâhirde görünür. Ve dahi değüşür vudud-ı mecazisiyle, mukayyetliği vücudu mutlak'a mevcut olmağa.*"⁵⁸ Görüldüğü üzere vecd için gerekli olan az yemek, az uyumak ve halkın arasına az karışmak gibi maddelere tabi olan bir mutasavvıf, makam olarak yükselme imkanına sahip olabilecektir. Makam olarak yükselme imkanının yanısıra kendisi için en büyük düşmanlardan ikisi olan nefis ve şeytanın hileleri ve vesveselerini görüp tanıma imkanına kavuşacaktır. Akşemseddinin de vurguladığı üzere vecde ulaşmak amacıyla sûfnin; az yemek, az uyumak ve halkın arasına az karışmak gibi uygulamalara başvurması; onu kulluktan efendiliğe, gafillikten gönül diriliğine ve ayrıca batında görülecek nesneyi zâhirde görülecek nesne haline getirmesine yardımcı olur.

5) Tevazu

Tevazu Arapçada alçak gönüllülüğü ifade eder. Nefsi tanıyıp ciddi olarak alçaltma, tevhit hürmetine nefsi yüceltme manalarına da gelir.⁵⁹ Kuşeyrî risalesinde, tevazu; Hak'a boyun eğmek ve Hak'ın hükmüne itirazdan vazgeçmektir demektedir.⁶⁰ Bu konuda Allah(CC) son Resul Hz. Muhammed'e (s.) şöyle seslenmektedir. "*Müminlerden sana uyanlara tevazu kanadını indir. Buna rağmen sana isyan ederlerse, de ki: Ben sizin yapageldiklerinizden uzağım.*"⁶¹ Ayrıca "Gaybleri bilen Allah'ın hürmetine, kalplerin tezellülüdür.", "Hak hürmetine Hak'tan dolayı Hak'ı kabul etmektir.", "Azlıkla öğünmek, alçakgönüllülüğe yönelmek, herkesin ağırlığını yüklenmek" tarifleri de tevazu ile ilgili yapılan tanımlardandır.⁶² Tevazuunun en büyük belirtisi, manevi mertebesi yüksek insanların kalabalığın içine girip onlara Allah rızası için hizmet etmeleridir. Onları kırmadan, kendilerinden bir şey istemeden ve en önemlisi onları küçük görmeden hizmet

⁵⁴Enfal, 8/2.

⁵⁵Rad, 13/28.

⁵⁶Gazâli, *İhyâ-ı Ulûmi'd-Din*, Çeviren: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1987, c. II. , s. 733.

⁵⁷Akşemseddin, *Risâletü'n-Nuriyye*, Vrk. , 28a- 28b- 29a.

⁵⁸Akşemseddin, Vrk. 108a - 108b

⁵⁹Cebecioğlu, s. 656.

⁶⁰Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İst, 1991, s.283.

⁶¹Şuara, 215/ Hicr, 88.

⁶²Cebecioğlu, s. 656.

etmelidir. Fildişi kuleye çekilenler tevazu sırrına uzaktırlar.⁶³ Tevazu 'da aczi yet vardır. Çünkü kişinin kendinde varlık görmesi hiçbir günahla ölçülemeyecek kadar büyük günahtır.

Akşemseddin Risaletü'n Nuriyye adlı eserinde sûflerin eleştirildikleri meselelerden olan aba giymek, giysilerinin eteklerini ve yenlerini kısa tutmak, eski ve yamalı kara don giymek gibi hususların esasında sûflerin tevazu arayışından kaynaklandığı ifade etmektedir. ⁶⁴ Mü'min giysisini sallayarak, sürüyerek giymesi, devamlı yeni giysiler giymesi onu kibire götürebileceğinden bu türlü davranışlardan kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁵ Tekebbürlüğün zıddı olan tevazunun alametlerini de risalesinde sıralayan Akşemseddin, tevazunun alametlerini bilmenin çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre tevazu alametleri sırası ile; asa ile yürümek, hizmetkarı ile birlikte yemek yemek, yolda bulunan incitici bir nesneyi gidermek, küçük çocuklara selam vermek, fakirlerle oturmak ve vakit geçirmek, eşeğe binmek⁶⁶, pazardan aldığı evine kendi götürmek, insanların önünden yürümek mümkünse ortalarında yürümektir. Akşemseddin'e göre kibrin alameti sayılan bu işaretler yaşadığı zamanın gerçekleri bağlamında değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Asa ile yürümek ve eşeğe binmek gibi davranışlar o dönemde yaşayan ve kendini oldukça üstün gören kişiler tarafından kesinlikle yapılmayan davranışlardır. Bu davranışları sergilemek bu nedenden o dönemin şartları açısından ciddi tevâzu alameti olarak kabul edilebilir. Bunun dışında hizmetçisi ile aynı masada yemek yiyen, yoldaki bir engeli ve çöpü kaldırıp atan, küçük çocuklarla haşır neşir olan, fakirlerle oturup kalkan, pazar alışverişi yapıp bunu eliyle evine götüren ve insanlar ile yürürken ortalarında olmaya çalışan bir kişinin kibirli olma ihtimali oldukça düşüktür. Tevazünün zıddı kibirli olmaktır. Akşemseddin'e göre kibir kişinin içindeki benliği keşfetmesi için bir engeldir.⁶⁷ İnsan tevazu sahibi oldukça yücelir. Tevazünün karşılığı olan kibir ve tekebbür nefsin hastalıklarındandır. Akşemseddin'e göre giybetin yani başkalarının aleyhine konuşmanın sebebi kibirdir. Akşemseddin kibire şiddetle karşı çıkmış kibrin zıddı olan tevazuu övmüştür. Bu hususta şöyle bir ifade kullanmaktadır. " Mütevazı olan kişi başkalarının sevgi ve saygısını kazanır ve faziletli yaşar. Bunun zıddı ise kibirli olmaktır. Kibirli kişi kendisini başkalarından üstün gören kişidir. İslamiyet kibri yasaklar ve onu kötü huylar arasında sayar. İnsanlara mütevazı olmalarını ve kibirden uzak durmalarını tavsiye eder. Kibirli olan kimse kalabalıklar içinde yaşasa bile dâimâ yalnızdır."⁶⁸ Kibirli insanların çok bulunduğu toplumlarda problemlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Mütevâzı insanların yaşadığı toplumlarda ise uyum ve düzen meydana gelir. Birey hakir görüldüğünü hissettiği an psikolojik olumsuzluklar yaşar. Bu nedenle İslâm kültüründe kişinin, bir başka kişiyi hakir görmesi çok ciddi günahlardan sayılmıştır.⁶⁹ Kibir bir büyüklük zannıdır. İnsanın kendisini olmak isteyip de olmadığı şey

⁶³Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'a ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1993, s. 113.

⁶⁴Akşemseddin, Vrk. 9a- 9b- 10a- 10b.

⁶⁵Akşemseddin'in bu husustaki kendi ifadeleri şu şekildedir. "Mü'min olan kişi; tevazu eyleye halkın mütevazısına, Tekebbürlük eyleye mütekebbirlerine, zira mütekebbire tekebbürlük sevabdır. Pes; tevazu alametin bilmek gerekli tekebbürlük ki, tevazu zıddıdır. Anun dahi âlâmeti biline. Anun için sahibi Şir'a eyitdi ki; "Tevazu alameti, âsayla yürümektir, Abdi ile yahud hizmetkarla taam yemek, yolda incidici nesne gidermekdir... Taş gibi, diken gibi. Oğlancıklara selam vermek, misikinlerle oturmak durmak, Hımara binmek, metaı bazardan kendü getürmek, dahi ardınca kimseyi yürütmemek. Pes; cemaat ile gidicek, ortalarında, ya biraz ilerüye, ya birez geru yürüye. Nita ki; Peygamber öyle itdi." Akşemseddin, Vrk. 10b-11a.

⁶⁶Tirmizî, Birr 61, (2002)

⁶⁷Akşemseddin, Vrk. 10b-11a.

⁶⁸Akşemseddin, *Risâle-i Şerhi Hacı Bayrâm Velî*, Vrk. 39a.

⁶⁹Vahit, Göktaş, *Muhammed Esad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, A.Ü.İ.F Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Ankara, 2002, s. 221.

sanmasıdır. Gerçekte büyük insanın değerinin farkında olması kibir değildir. İslam ahlakında buna izzet ve vakar denmiştir. Kibrin aksine izzet makbuldür.⁷⁰ Kur’an’ı Kerim’de “İzzet Allah için, Allah Resulü için ve mü’minler içindir.”⁷¹ buyrulmaktadır. Kibir, önemli ruhsal hastalıkların başında gelmektedir. Kibirli kimselerin, hakikate kapalı kişiler olması, onların her şeyin en doğrusunu yalnızca kendilerinin bildiği düşüncesinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim tarih boyunca, peygamberlerin karşısında, hakikati inkâr eden kişiler genellikle kibirli kişiler olmuştur. Hz. Musa (a.) karşısında Firavun, Hz. Muhammed (s.) karşısında ise Ebu Cehil bu duruma açık örnekler olarak karşımızda durmaktadır. Akşemseddin tevazuun önemli bir ayağı olan edep konusu üzerinde durarak, insanın tüm işlerinde edep dairesi içinde yaşaması gerektiğini, insanın edep ile amaçlarına ulaşabileceğini, edepsizlik ile de daima başarısızlığa mahkûm olacağını ifade etmektedir.⁷²

Sonuç

Akşemseddin görüldüğü üzere tasavvufî konularda incelikli görüşler beyan etmiş bir mutasavvıftır. Onun öncelikli kimliği mutasavvıf kimliğidir. Elbette müderrislik, tabiplik ve eğitimlik yapmıştır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet Han’ın hocalığı onun en meşhur olmuş tarafıdır. Yalnızca Akşemseddin’i bu yönü ile tanımak ve sadece bu yönü ile ön plana çıkarmak ona yapılacak en büyük hatalardan birisi olacaktır. Fatih Sultan Mehmet Han’ı bile tasavvufî eğitim metodu ile yetiştirerek onu tam anlamıyla bir dava adamına dönüştürmüştür. İstanbul’un fethine, Peygamberimizin hadisi ışığında onu şartlandırmış tasavvufî bir edeple yetiştirerek fetih esnasında bile Fatih Sultan Mehmet Han’ı gurur ve kibir göstermeyecek bir talebe yapmıştır. Tasavvufî haller ile hâllenmek ve tasavvufî makamlara ulaşmak için insanları özendirmiş, yaşadığı çağa silinmez izler bırakmış bir mutasavvıf olarak adını büyük harflerle yazdırmıştır.

Akşemseddin’e göre kişi Allah’ta yok olarak fani olmalı, daha sonra ise O’nda yeniden var olup baki olabilmelidir. Ancak bu şekilde Hak yolunun yolcusu İnsan-ı Kâmil olabilir. Bu merhaleden geçmeden Akşemseddin’e göre kâmil insan olmak mümkün değildir. Akşemseddin’e göre hepimizin Cibril hadisi olarak bildiğimiz hadis-i şerif doğrultusunda ihsanı, Allah’ın her an bizi gördüğü bilinci ile yaşamak olarak algıladığını fakat bu halin daha ötesi bir halin var olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu hal ihsan halinin de bir basamak üstü olan bir haldir. O hal, kişinin her yerde ve her şeyde Allah’ı görmesi durumudur. İnsanın bu hale gelmesi onu her an Allah ile bir arada yapacaktır ki ihsan halinin en yücesi bu haldir. Akşemseddin’e göre aşk Allah’a ulaşmanın yegâne yoludur. Allah’a ulaşmak isteyen yolcunun akıl aracını bir yerden sonra bırakarak kalbi vasıtası ile ve aşkla menzile ulaşması gerekir. Bu yüzden kalp günahların kirinden arındırılmalı, her daim temiz tutulmalı ve ancak temiz kalpte yeşerecek Allah aşkı ile O’na ulaşabilecektir. Akşemseddin’e göre vecd az uyumak, az konuşmak ve az yemek ile elde edilebilecek bir haldir. Bir müridin mürşidi eşliğinde bu hale erişmesi gerektiğini savunan Akşemseddin bu hal esnasında kişi nefsinin ve şeytanın hile ve desiselerini keşfedip, fehmedeceğini ifade eder. Akşemseddin kalbin hastalıklarının en önemlilerin biri olan kibir halinin panzehri olan tevazu halinin çok önemli olduğunu ifade etmektedir.

⁷⁰Öztürk, s.111.

⁷¹Münafikûn, 63/ 8.

⁷²Akşemseddin, Vrk. 34b.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet- Öztürk Said (1999), *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları.

Akşemseddin (Tarihsiz), *Def-u Metaini's Sûfiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, No: 4092.

Akşemseddin (Tarihsiz), *Eş'âr -Şiirleri-*, Ankara Milli Kütüphane, Fahri Bilge Kitaplığı, No: 442.

Akşemseddin (Tarihsiz), *Risâletü'n-Nuriyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, No: 2408.

Akşemseddin (Tarihsiz), *Makâmât-ı Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Kitaplığı, No:2598.

Akşemseddin (Tarihsiz), *Risale-î Şerhi Akvâli Hacı Bayram-ı Velî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Kitaplığı, No: 260/4.

Ayvansarâyî (1375), *Vefâyât-ı Meşâyih*, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, No: 2464.

Baltacı, Cahit (1981), *Tasavvuf Lügati*, İstanbul: Elif Neşriyat.

Cebecioğlu (1997), Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları.

Çankaya, Ahmet (2003), *İstanbul'un Manevi Fatih Akşemseddin Hazretleri Tasavvuf ve İstanbul'un Fethi*, Ankara: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları.

Çelik, İsa (2004), *Vuslata Davet*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Ebu'l-leys semerkandî (1296), *Bostan-ül Arif'in*, 66. Bap, İstanbul: Yayınevi Yok.

El-hıfnî (2003), *Abdü'l-Münim Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire: Mektebe tu Medbûlî

Enîsî, Emir Hüseyin (Tarihsiz), *Menakıb-ı Akşeyh*, Ankara, Milli Kütüphane, İbni Sina Ktp, No: A. 217/14.

Ensârî, Abdülhak (1991), *Şeriat ve Tasavvuf*, Çeviren Yusuf Yazar, Ankara: Rehber Yayınları.

Eraslan, Kemal (1984) "Akşemseddin'in Dinî Tasavvufi Şiirleri", *Türk Dili Edebiyat Dergisi*, C. XLVIII.

Demirci, Mehmet (2003), "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ecvibe-i Hakkıye'si", *İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf*, Ankara, y.4, sy. 10.

Gölcük, Şerafeddin (1997), *"Akşemseddin Mehmed Bin Hamza"*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7.

Göktaş, Vahit (2002), *Muhammed Esad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, Ankara: A.Ü.İ.F Yüksek Lisans Bitirme Tezi.

Kaçalin, Mustafa; Yurt, Ali İhsan (1994), *Akşemseddin'in Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Komisyon, Editör: Ahmet Nedim Serinsu (2009), *Dinî Terimler Sözlüğü*, Ankara: MEB Yayınları.

Kuşeyrî, Abdülkerim, Yayına Hazırlayan Süleyman Uludağ (1991), *Kuşeyrî Risalesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Lâmiî Çelebi, *Nefahât Tercümesi* (1993), İstanbul: Marifet Yayınları.
- Mecdi, *Şakayık Tercümesi* (1269), İstanbul: Yayınevi Yok.
- Öztürk, Yaşar Nuri (1993), *Kur'an'a ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Şâkir, Mehmed (1310), *Terâcim-i Ahvâl-î Meşâhir-î İslâmiyye*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, No: 5040.
- Uludağ, Süleyman (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Vassaf, Hüseyin, Yayına Hazırlayan Mehmet Akkuş- A. Yılmaz (2006), *Sefine-i Evliya*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tahir, Bursalı Mehmet (1333) , *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- Yıldız, Muhammed Ali (2017), "Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan", Ankara: Kalem Neşriyat.
- Yılmaz, Hasan Kâmil (1972), *Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Tasavvuf, Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf*, İstanbul: Sehâ Neşriyat.